

عرب کهن در آستانهٔ بعثت

تألیف

دکتر صالح احمد العلی

ترجمه

دکتر هادی انصاری

شرکت چاپ و نشر بین الملل

وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

۱۳۸۴

Al - Ali, Salih Ahmad

علی، صالح احمد، ۱۹۱۸ -

[تاریخ العرب القدیم و البعث النبویه فارسی] عرب کهن در آستانه بعثت / تألیف: صالح احمد علی؛ ترجمه هادی انصاری - تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۴، ۶۱۹ ص.

ISBN 964 - 304 - 212 - x

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه به صورت زیر نویس.
نماینه.

۱. کشورهای عربی - تاریخ. ۲. اسلام - تاریخ - از آغاز تا ۱۱ ق.
الف. انصاری، هادی. مترجم. ب. مؤسسه انتشارات امیرکبیر. شرکت چاپ و نشر بین الملل. ج. عنوان. د. عنوان: تاریخ العرب القدیم و البعث النبویه. فارسی. ه. عنوان: دولتهای عرب کهن در آستانه بعثت

۹۰۹/۰۹۷۴۹۲۷

DS ۲۸/۳/ع ۸۶ ت ۲۰۴۱
۱۳۸۴

۸۴-۴۲۱۶۴ م

کتابخانه ملی ایران

عرب کهن در آستانه بعثت

مؤلف

صالح احمد علی

ترجمه

دکتر هادی انصاری

ناشر

شرکت چاپ و نشر بین الملل وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

نوبت چاپ..... اول - زمستان ۱۳۸۴

چاپ و صحافی..... چاپخانه سپهر

شمارگان..... ۳۰۰۰ نسخه

قیمت..... ۴۹۰۰۰ ریال

ISBN 964 - 304 - 212 - x

شابک x - ۲۱۲ - ۳۰۴ - ۹۶۴

حق چاپ محفوظ است.

E. mail: intlpub @ intlpub.ir
WWW. Intlpub.com

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار مترجم
۱۳	زندگی‌نامه نویسنده
۱۷	پیشگفتار نویسنده
	بخش اول: مقررات نخستین عرب شمال ۲۱
	مهاجرت‌ها از شبه جزیره عرب ۲۶
	بخش دوم: یمن ۳۱
	حمیریان ۴۳ / تمدن یمن ۵۳ / نظام حکومتی ۵۳ / ماثامنه ۵۴ / زمین کشاورزی ۵۵ / شهرها ۵۶ / دین ۵۷ / ادیان بیگانه ۵۸
	بخش سوم: بترا و نبطیان ۶۱
	راه‌های بازرگانی ۶۱ / جایگزینی جمعیت ۶۳ / تمدن نبطیان ۶۸ / زبان ۶۹ / دین ۷۰
	بخش چهارم: تدمر ۷۲
	پیدایش نخستین ۷۲ / شکوفایی تدمر ۷۳ / تمدن تدمریان ۷۶ / جمعیت ۷۶ / دین ۷۸ / نظام سیاسی ۷۸ / دورنمای آبادانی تدمر ۸۰ / بازرگانی ۸۱
	بخش پنجم: ميسانيان و دولت آنان ۸۲
	منطقه ۸۲ / پیدایش دولت ميسانيان ۸۳
	بخش ششم: حضر ۸۷
	موقعیت آن ۸۷ / جمعیت ۸۸ / دولت حضر و پادشاهان آن ۸۸ / دورنمای آبادانی در حضر ۹۰ / جمعیت ۹۰ / اداره ۹۱ / سپاه ۹۲ / بازرگانی ۹۳ / تمدن و ترقی آنان ۹۴ / دین ۹۵ / بزرگان دین ۹۷ / ساختار شهری ۹۸ / هنرها ۹۸

بخش هفتم: دولت أباجره در رُها ۱۰۱

جزیره فرات ۱۰۱ / جمعیت ۱۰۱ / دولت أباجره ۱۰۳ / رُها پس از أباجره ۱۰۴ / نظام حکومتی و اداری ۱۰۴ / زندگی اقتصادی ۱۰۵ / دینداری ۱۰۷ / گسترش مسیحیت و آیین‌های آن ۱۰۸ / زبان و فرهنگ ۱۱۰

بخش هشتم: کنديان ۱۱۲

پیدایش کنديان ۱۱۲ / کنده و نقش آن در تمدن ۱۲۳

بخش نهم: غسانيان ۱۲۵

بادية الشام ۱۲۵ / ریشه غسانيان ۱۲۶

بخش دهم: مناذره ۱۳۵

عشایر غرب عراق ۱۳۵ / پادشاهان مناذره ۱۳۶ / جنگ ذی قار ۱۴۳ / تمدن مناذره ۱۴۷ / جمعیت ۱۴۷ / مردم حیره ۱۴۷ / پادشاه و دربار او ۱۵۰ / سپاه ۱۵۱ / صنعت ۱۵۲ / ساختار شهری ۱۵۳ / دین ۱۵۴

بخش یازدهم: مکه ۱۵۸

اهمیت آن ۱۵۸ / شرایط جغرافیایی و میزان آب آن ۱۵۹ / بازرگانی ۱۶۱ / عراق ۱۶۳ / بلاد الشام ۱۶۴ / حبشه ۱۶۴ / یمن ۱۶۵ / اهمیت بازرگانی ۱۶۵ / صرافى (مبادله پول) ۱۶۷ / بهره ۱۶۸ / مردم شهر ۱۶۹ / قریش ۱۷۰ / قصی ۱۷۲ / البطاح ۱۷۳ / ظواهر ۱۷۴ / نظم سیاسی و سرکردگان ۱۷۵ / دارالندوه ۱۷۶ / وظائف مذهبی ۱۷۸ / به فراموشی سپردن ماه‌ها ۱۸۰ / حجابیت (پرده‌داری) ۱۸۲ / ساختمان کعبه ۱۸۲ / رقادت ۱۸۳ / آب‌داری (سقاییت) ۱۸۵ / امنیت ۱۸۵

بخش دوازدهم: بادیه‌نشینى و نظم آن اندكى پیش از ظهور اسلام ۱۸۹

اهمیت آن ۱۸۹ / در دین اسلام ۱۸۹ / در دولت اسلامی ۱۹۰ / در اندیشه اسلامی ۱۹۰ / در تاریخ اسلام ۱۹۱ / در تاریخ عمومی ۱۹۱ / گوشه‌گیری صحرايي ۱۹۲ / ویژگی‌های صحرائنشین ۱۹۲ / قبیله ۱۹۳ / پیشرفت آن در اسلام ۱۹۴ / نظریه اسمیت ۱۹۵ / اهمیت نسب ۱۹۷ / نام‌های قبایل ۱۹۸ / توت‌پرستی ۱۹۸

بخش سیزدهم: بادیه‌نشینان و نظم اجتماعى آنان ۲۰۱

بدویان اصیل ۲۰۱ / هم‌پیمانان (حلفاء) ۲۰۲ / غلامان (عبید) ۲۰۳ / زن ۲۰۴ / زنده به گور کردن دختران ۲۰۵ / کشتن فرزندان ۲۰۸ / جایگاه زن ۲۱۰ / مادر سالاری ۲۱۰ / ازدواج ۲۱۲ / ازدواج با غریبه‌ها ۲۱۳ / ازدواج‌های فامیلی ۲۱۳ / کابین یا مهریه ۲۱۴ / تعدد زوجات ۲۱۵ / کنیزداری ۲۱۷ / ازدواج گروهی ۲۱۷ / ازدواج موقت (مُتعه) ۲۱۸

طلاق ۲۲۰ / عده ۲۲۳ / رابطه‌های پنهانی ۲۲۳ / زنا ۲۲۴ / فاحشه و بی‌عفتی ۲۲۵ / خودفروشی ۲۲۶

بخش چهاردهم: نظام سیاسی در میان بدویان ۲۲۸

قبیله ۲۲۸ / فرد و همبستگی ۲۲۹ / روابط سیاسی ۲۳۰ / مجلس ۲۳۲ / رئیس ۲۳۲ / ویژگی‌های رئیس ۲۳۳ / وظایف ۲۳۵ / روابط خارجی ۲۳۷

بخش پانزدهم: مفاهیم قانونی نزد بدویان ۲۴۰

بخش شانزدهم: دین جاهلی (۱) ۲۴۴

پرستش ۲۴۴ / الهه و پیوند آن با اجتماع ۲۴۵ / افسانه‌ها ۲۴۵ / درک ابتدایی ۲۴۶ / منابع بررسی دین جاهلی ۲۴۷ / ادیان بیگانه ۲۴۹ / دین مکیان ۲۵۰ / الله ۲۵۰ / همتا قرار دادن ۲۵۳ / دختران خدا ۲۵۴ / جبت و طاغوت ۲۵۷ / جن ۲۵۹ / هبل ۲۶۱ / اساف و نائله ۲۶۳ / نهیک و مطعم الطیر ۲۶۵ / بت‌های منی ۲۶۵ / مناف ۲۶۵ / قزح ۲۶۶ / عزّی ۲۶۷ / لات ۲۶۸ / منات ۲۶۹ / شعری ۲۷۱ / خورشید ۲۷۱ / بعل ۲۷۲ / ودّ ۲۷۳ / سواع ۲۷۳ / یغوث ۲۷۴ / یعوق ۲۷۴ / نسر ۲۷۴ / ذوالشری ۲۷۵ / ذوالخلصه ۲۷۶ / فلس ۲۷۶ / بت‌های دیگر ۲۷۷ / تندیس‌ها ۲۷۹ / بت‌ها ۲۸۰ / آویزها ۲۸۲ / درختان مقدس ۲۸۵ / حرم ۲۸۶ / خانه‌های مقدس ۲۸۸

بخش هفدهم: شریعت عرب در دوران جاهلیت (۲) ۲۹۹

آیین‌ها و عبادت‌ها و بزرگان مذهبی ۲۹۹ / حج ۲۹۹ / زمان آن ۳۰۰ / حله و حمس و طلّس ۳۰۲ / حمس ۳۰۳ / خُله ۳۰۴ / طلّس ۳۰۸ / آیین‌های حج ۳۰۸ / عمره ۳۱۴ / پیشکش‌ها و قربانی‌ها ۳۱۸ / انواع پیشکش ۳۱۹ / بحیره ۳۲۱ / سائبه ۳۲۱ / حامی ۳۲۱ / وصیله ۳۲۲ / نظریه ابن‌اسحاق ۳۲۲ / قربانی ۳۲۴ / قربانی ۳۲۷ / علامت‌گذاری قربانی ۳۲۹ / تراشیدن سر ۳۳۰ / کاهنان ۳۳۱ / پیشگویان و طالع‌بینان ۳۳۳

بخش هیجدهم: منابع بررسی زندگی رسول خدا(ص) ۳۳۴

قرآن کریم ۳۳۴ / احادیث نبوی و سنت ۳۳۷ / مورخان ۳۴۲ / ابان بن عثمان ۳۴۴ / عروة بن زبیر ۳۴۴ / شرحبیل بن سعد و وهب بن منبه ۳۴۵ / ابن‌حزم و عاصم ۳۴۵ / زهیری و شاگردان او ۳۴۶ / محمد بن اسحاق ۳۴۷ / واقدی ۳۵۰ / محمد بن سعد ۳۵۱ / دیگر سیره‌نگاران ۳۵۲ / روایت یاقوت ۳۵۳ / روایت سخاوی ۳۵۳ / روایت حاجی‌خلیفه ۳۵۴ / کتاب‌های شهرها ۳۵۶ / بررسی‌های خاورشناسان ۳۵۷ / بررسی‌های نوین عرب‌ها

بخش نوزدهم: نیای پیامبر(ص) و زندگی او پیش از بعثت ۳۶۰

قصی ۳۶۰ / هاشم ۳۶۲ / عبدالمطلب ۳۶۴ / حمله حبشیان ۳۶۴ / عبدالله و زاده شدن
فرزندش پیامبر(ص) ۳۶۷ / دوران رشد ۳۶۹ / فجار و حلف الفضول ۳۷۱ / ازدواج او با
خدیجه(س) ۳۷۱ / بنای کعبه ۳۷۳

بخش بیستم: وحی ۳۷۵

بخش بیست و یکم: اصول نخستین اسلام ۳۹۵

اسلام ۳۹۵ / یگانگی ۴۰۱ / حنیفیان (آیین پاک) ۴۰۴ / صابئان ۴۱۳ / توحید در اسلام
۴۱۶ / فرشتگان ۴۱۷ / ابلیس ۴۱۹ / شیطان ۴۲۰ / جن ۴۲۲ / رستاخیز و قیامت ۴۲۳ /
دوزخ ۴۲۶ / بهشت ۴۲۷ / اهمیت عقیده به رستاخیز ۴۳۰ / ارزش های اخلاقی ۴۳۱

بخش بیست و دوم: شواهد قرآنی بر سیر تکامل تبلیغ ۴۳۴

آیات خداوند ۴۳۴ / پیامبر(ص) بشر است ۴۴۰ / پیامبر خدا ۴۴۳ / یادآوری به وسیله
امت های گذشته ۴۴۴ / انتقاد از الهه های مشرکان ۴۴۶ / برخورد با مشرکان ۴۵۲ / حیل
مشرکان ۴۵۴ / تهدید پیامبر(ص) ۴۵۵ / صبر ۴۶۴ / قطع رابطه ۴۶۴

بخش بیست و سوم: سابقین در پذیرش اسلام ۴۶۸

دعوت مکیان ۴۶۸ / رابطه پیامبر(ص) با عشایر ۴۷۱ / حرم مکه ۴۷۵ / دعوت پنهانی ۴۷۶ /
اخلاق پیامبر(ص) ۴۷۶ / نخستین پیشگامان ۴۷۷ / انگیزه های گرویدن به اسلام ۴۸۱

بخش بیست و چهارم: پایداری مشرکان در برابر دعوت اسلام ۴۸۴

انگیزه های مخالفت ۴۸۴ / انگیزه دین ۴۸۴ / تازگی دعوت ۴۸۷ / انگیزه های اجتماعی
۴۸۸ / انگیزه های سیاسی ۴۹۰ / نظریه انگیزه اقتصادی در گسترش شریعت اسلام ۴۹۴ /
روش های مقاومت ۴۹۶ / دشمنان اسلام ۵۰۰ / روایت ابن سعد ۵۰۷ / سردمداران دشمنان
چه کسانی بودند؟ ۵۰۷ / جایگاه تجاوزگران و مخالفان ۵۰۹

بخش بیست و پنجم: نبرد با مشرکان ۵۱۵

آزار مشرکان ۵۱۵ / هجرت به حبشه ۵۱۹ / مهاجرین به حبشه ۵۲۲ / انگیزه های
هجرت ۵۲۴ / زندگی مهاجران در حبشه ۵۳۲ / بازگشت از حبشه ۵۳۲ / قطع رابطه
۵۳۴ / انگیزه ها ۵۳۶ / نتیجه پیمان ۵۴۰ / وفات حضرت خدیجه و ابوطالب ۵۴۱ /
کوشش برای گسترش دعوت در طائف ۵۴۲ / ایمان جن ۵۴۳ / اسراء ۵۴۴ / دعوت
قبایل به اسلام ۵۴۵ / نام مسلمانان در مکه ۵۴۶

فهرست آیات: ۵۵۷

نمایه: ۵۶۱

پیشگفتار مترجم

هنگامی به ارزش والای رسالت اسلام و شریعت محمدی (ص) پی می‌بریم که از وضعیت اجتماعی و شرایط زندگی و روابط مردم و گروه‌ها و قبایل و عشایر و دسته‌ها با یکدیگر، و از همه مهم‌تر از اندیشه و اعتقادات قلبی و معتقدات مذهبی و رفتارهای دینی مرتبط با مذهب، و معبودها و خدایان و الهه‌ها و به طور کلی از مقدمات محیطی که اسلام در آن به مردم عرضه گردید و رشد و نمو یافت و در نهایت بر تمام جوانب زندگی آن مردم، سایه افکند و بخش عظیمی از معتقدات پیشین آنان را از فکر و اندیشه و زندگی آن‌ها زدود، آگاهی یابیم. گرچه تمامی مسلمانان به پیروی از آن‌چه در قرآن و روایات تاریخی و سیره پیامبر (ص) آمده است آگاهی‌های کلی و مهمی از وضعیت اعتقادی آن دوره را در اندیشه خود دارند، و به طور کلی می‌دانند عرب‌های جاهلی مردمانی بت‌پرست، خرافاتی - مغلوب نیروهای اهریمنی زائیده افکار کوتاه خود، معتقد به سحر و جادو و قدرت بت‌های دست ساخته خود و جز این‌ها بوده‌اند، لیکن کم‌تر کسی از عوامل و انگیزه‌های اجتماعی و تاریخی به وجود آورنده آن، و از همه مهم‌تر پراکندگی و تنوع رفتارهای مشرکانه یا شرک‌آلود، و انواع بت‌ها و توت‌ها و دیگر به اصطلاح مقدمات موهوم و زائیده تخیلات و اندیشه‌های علیل و کوتاه آنان آگاهی دقیق و تفصیلی دارد.

کتابی که در پیش روی خواننده قرار دارد، نوشته یکی از محققان و مورخان برجسته جهان عرب است که در سال‌های پایانی قرن گذشته میلادی، بدرود زندگی گفت، وی چند دهه استاد رشته تاریخ عرب در دانشگاه‌های عراق و جز آن بود و سال‌های متعددی سرپرستی یکی از مهم‌ترین و کهن‌ترین فرهنگستان‌های جهان عرب یعنی «المجمع العلمی العراقی» را به عهده داشت. علاوه بر آن در زمینه بررسی‌ها و تحقیقات تاریخ صدر اسلام و دوره جاهلی نوشته‌های متعددی از خود برجای گذاشته است، که کتاب حاضر یکی از آن مجموعه کتاب‌هاست که

عرب کهن در آستانه بعثت

نخست آن را در دوره دکترای رشته تاریخ دانشگاه بغداد ارائه نمود و بعدها با افزودن و تنقیح آن گفتارها، کتاب حاضر فراهم آمد.

این کتاب تلاشی است عالمانه و محققانه که نویسنده آن با استفاده از ابزارهای دقیق تحلیل تاریخی توانسته است بخش‌های تاریک و مبهم و گنگ تاریخ مذهبی و دینی دوران جاهلیت جزیره العرب و سرزمین‌های پیرامون و مرتبط با آن را برای خواننده به طرز مطلوب و زیبایی آشکار کند. بررسی‌های نویسنده بخش‌های گسترده‌ای از معتقدات دینی عرب‌های جاهلی در گستره عراق و بلاد الشام و جزیره العرب و یمن را در بر گرفته است. وی برای روشن کردن و پروراندن تحقیقات تاریخی خود به ریشه‌یابی بسیاری از حقایق تاریخی پرداخته، و در این راستا به موضوعاتی پرداخته است که ارتباط مستقیمی با معتقدات دینی او ندارد. لیکن می‌تواند خواننده را به خاستگاه بسیاری از معتقدات و اندیشه‌های عرب جاهلی رهنمون سازد. نویسنده، کتاب خود را در بیست و پنج بخش تنظیم کرده است که موضوع بخش‌های مهم‌ترین فصل‌های آن عبارت‌اند از:

۱. خاستگاه جنس عرب و تبارشناسی آنان، و دسته‌بندی‌های نژاد عرب، که در این راستا، بررسی‌های ریشه‌دار و عمیق مطرح گردیده است، همچون، عرب عاربة - عرب مستعربه - عرب‌های یمن - عرب‌های جنوب - عرب‌های ساکن عراق و بلاد الشام - تنوع قبایل عرب - روابط میان قبایل عرب - روابط درونی یک قبیله عرب - تفاوت‌های میان عرب‌های شمال و جنوب - و ویژگی‌های هر یک از آنان از لحاظ شکل و قیافه ظاهری - شرایط زندگی - تفکرات و رفتارهای اجتماعی و جز این‌ها.

۲. دولت‌های حاکم در سرزمین‌های عرب پیش از ظهور اسلام که نویسنده به تمام انواع حاکمیت در سرزمین‌های پهنای عرب از عراق و بلاد الشام تا یمن پرداخته است، و در این زمینه به تفصیل تمامی انواع حکومت‌ها اعم از امپراتوری‌ها، حکومت‌های محلی - دولت شهرها - حکومت‌های قومی - حاکمان مستقل و نیمه مستقل محلی و قبیله‌ای و عشیره‌ای را یاد کرده است و به تناسب یاد کرد هر کدام تمام ویژگی‌ها و خصایص آنان و قوانین حاکم بر آن دولت و منابع درآمد و وضعیت تجارت یا کشاورزی آنان، همچنین به فرهنگ و دین و اندیشه مذهبی، و دیگر جوانب فرهنگی و اجتماعی و از همه مهم‌تر تأثیرپذیری و تأثیرگذاری آن دولت بر مردم عرب ساکن در محدوده حاکمیت خود و عرب‌های پیرامون آن را به تفصیل بررسی نموده است.

مهم‌ترین این دولت‌ها و حاکمیت‌ها عبارت‌اند از:

دولت حمیریان در یمن - دولت تدمریان در سوریه - دولت میسان در جنوب عراق - دولت حضریان در شمال غرب عراق - دولت کندیان در میانه جزیره العرب - دولت غسانیان در تمام

بلادالشام - دولت سناذره در جنوب غرب عراق - دولت أباجره در رها (حاشیه شرقی سوریه کنونی)، و جزاین‌ها.

۳. اعراب بدوی که مهم‌ترین عنصر تشکیل‌دهنده ساکنان جزیره العرب به‌شمار می‌آمدند، از لحاظ بررسی‌های تاریخی بیش‌ترین حجم تحقیقات و بررسی‌های نویسنده را به خود اختصاص داده است. وی بدویان را در عین تشنّت و پراکندگی و دسته‌بندی‌های درونی و تفاوت در اعتقادات و مذهب، مجموعه‌ای متشکل و منسجم و دارای تفکرات و اندیشه‌ها و دین و مذهب یگانه‌ای دانسته است و در این رابطه به تحلیل زندگی و نقش محیط و شرایط اجتماعی و زیستی آنان در به‌وجود آمدن اعتقاداتشان پرداخته و تحقیقات گسترده‌ای درباره نظام بدویان پیش از اسلام - نظم اجتماعی در مجموعه قبیله بدوی - نظم سیاسی حاکم بر عشایر و قبایل بدوی - نظم حقوقی حاکم بر رفتارهای اجتماعی بدویان و جزاین‌ها را آورده است.

۴. مهم‌ترین بخش کتاب که حجم بسیاری از تحقیقات و بررسی‌های نویسنده را به خود اختصاص داده است همانا سخن درباره دین و معتقدات عرب‌های جاهلی است. از این‌رو کلیه جوانب دینی عرب با استفاده از منابع تاریخی کهن و اصیل و قابل اعتماد به همراه اجتهادات و برداشت‌ها و نتیجه‌گیری‌های نویسنده مورد پژوهش قرار گرفته است. در این فصل ماهیت اعتقادات عرب و تنوع آن و عوامل به‌وجود آورنده آن و موضوع‌هایی همچون: خدا در تفکر و اندیشه عرب - دین‌های اصیل عرب - دین‌های وارداتی به جزیره العرب - بت و انواع آن و عوامل به‌وجود آورنده آن و چگونگی و تنوع آن - رفتارهای اعتقادی و دینی عرب جاهلی - مناسک و عبادت‌های عرب - سنت‌های توحیدی عرب و جزاین‌ها آمده است.

۵. نویسنده یکی از بخش‌های بیست و پنج گانه کتاب خویش را به بررسی وضعیت مکه در دوره جاهلی تا هنگام ظهور اسلام اختصاص داده است، و در آن به تمام جوانب این شهر مهم به‌ویژه جنبه‌های دینی و اعتقادی و ارزشی و اعتبار این شهر و جایگاه کعبه و مناصب متعلق به آن در دوران جاهلیت، و اعتقادات مردمان آن و انواع بت‌ها در آن و مراسم حج و مناسک وابسته به آن پرداخته است. علاوه بر آن‌چه گذشت، نویسنده در جای‌جای کتاب و به تناسب هر موضوع، هنر تحلیل تاریخی خود را به خواننده نشان می‌دهد و تلاش می‌نماید حقایق تاریخی را از پس روایت‌های متضاد و متناقض مورخان بیرون کشیده و در برابر دیدگاه خواننده قرار دهد، از این‌رو نویسنده در راستای هدف خود با مهارت و چیرگی از آیات قرآن و سیره نبوی و گفتارهای مورخان صدر اول برای نمایاندن حقایق اعتقادات شرک‌آلود همراه با جهل و نادانی که مظهر آن بت و بت‌پرستی است استعانت جسته است. و در پایان برای تکمیل بحث خود به بحث پیامبر(ص) و حوادث تاریخی و وقایع پیرامون آن و چگونگی گسترش و نفوذ اسلام در میان قبایل

عرب، و روش رسول خدا(ص) در نابود کردن و زدودن بت و بت‌پرستی و شرک از جزیره العرب پرداخته است. خواندن این کتاب افق‌های گسترده‌ای از تاریخی کهن و گنگ و مبهم را که نور شریعت اسلام و آورنده آن (ص) تمامی آن جهل و نادانی و شرک و بت‌پرستی و توهم و خیال را از صفحه بخشی از سرزمین‌های جهان محو نمود به ما ارائه می‌کند و می‌نمایاند. گرچه بازگو کردن حوادث و خواطر و اندیشه‌های باطل آن مردمان نادان موجبات انبساط خاطر را فراهم نمی‌آورد، بلکه انسان‌های فرهیخته و آگاه را به اندوه واداشته است که چگونه انسان‌ها اسیر توهمات باطل و خیال‌های شیطانی خویش گردیده و خود را از عرش عبادت خدای یکتای خالق جهان و جهانیان به سجده‌گی در برابر بت‌های دست ساخته می‌رسانند.

لیکن آگاهی از محتوای کتاب به عمق نعمتی که اسلام ما را از آن برخوردار کرده است، آگاه می‌سازد.

و در این هنگام است که بر حقیقت فرمایش امیرالمؤمنین(ع) در یکی از خطبه‌های خود در نهج‌البلاغه پی می‌بریم که می‌فرماید:

«ان الله بعث محمداً صلى الله عليه وآله نذيراً للعالمين، و اميناً على التزليل، و انتم معشر العرب على شر دين، و في شردار، منيخون بين حجارة خشن، و حیات صم، تشربون الكدر، و تاكلون الجشب، و تسفكون دماءكم، و تقطعون ارحامكم، الاضنام فيكم منصوبة، و الاثام بكم معصوبه» نهج‌البلاغه: خطبه ۲۶

در پایان خداوند بزرگ را سپاسگزارم که در سال عزت حسینی توفیق تلاش در راه شناساندن نعمت اسلام و متنی را که رسول خدا(ص) بر گردن فرد فرد مسلمانان و بشریت دارد را به هم‌زبانان خود یادآوری نمایم تا در راه ادای این حق کوشا باشند.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين

هادی انصاری

۲۷ رجب سال ۱۴۲۴

زندگی‌نامه نویسنده

دکتر صالح احمد العلی

- در سال ۱۹۱۸ در شهر موصل عراق به دنیا آمد.
- در نخستین دوره فارغ التحصیلی از دانشگاه قاهره به سال ۱۹۴۵ میلادی به درجه لیسانس در رشته تاریخ دست یافت.
- درجه دکترای فلسفه از دانشگاه اکسفورد را در سال ۱۹۴۹، به دست آورد.
- در سال‌های ۱۹۵۶ - ۱۹۵۷ م، به مدت یک سال در دانشگاه هاروارد به تحقیق و بررسی پرداخت.
- رئیس مرکز احیاء التراث العلمی عربی در سال‌های ۱۹۸۰ - ۱۹۸۲، بود.
- رئیس مجمع علمی عراقی در سال‌های ۱۹۷۸ - ۱۹۹۶، بود.
- رئیس بخش تاریخ دانشگاه بغداد و استاد ماده تاریخ اسلامی تا هنگام بازنشستگی بود. او در این هنگام دارای رتبه‌های متعدد و فعالیت در این زمینه‌ها را به عهده داشت:
- عضو افتخاری گروه تاریخ جهان در یونسکو، ۱۹۸۹، فرانسه؛
- عضو همکار در مجمع اللغة العربیه در دمشق؛
- عضو همکار در مجمع اللغة العربیه در قاهره؛
- عضو گروه سلطنتی در بحوث الحضاره الاسلامیه - عمان؛
- عضو گروه یازنویسی تاریخ جهان بود که در سال‌های ۱۹۸۰ - ۱۹۸۹ یونسکو عهده‌دار آن بود. او این جوایز و مدال‌ها را دریافت کرد:
- جایزه جلال صادق - قاهره ۱۹۴۵؛
- جایزه جهانی ملک فیصل در بررسی‌های اسلامی - ریاض ۱۹۸۹؛

پیشگفتار نویسنده

این کتاب برگرفته از مجموعه سخنرانی‌ها و درس‌هایی است که به دانشجویان دانشکده علوم و ادبیات ارائه شده، سپس با گسترش دادن برخی از فصل‌های آن و نیز ویرایش، همچنین به اضافه کردن فصل‌هایی به نام «دولت‌های عرب قدیم» که بیش‌تر نویسندگان کتاب‌های تاریخ عمومی عرب بدان‌ها توجه نکرده و آن‌ها را با وجود آن‌که هر یک از آن‌ها اهمیت و ارزش ویژه‌ای داشته، اما از آن‌چه آنان بدان اشاره کرده‌اند، کم‌تر نمی‌باشد، مبادرت ورزیدم.

مقصود من از این دولت‌ها عبارت‌اند از: میسان و حضر و رها. بدین منظور این درس‌ها و گفتارهای خود را به صورت مجموعه‌ای منظم درآوردم که در آن می‌توان به خلاصه و در حد توانایی دیدگاه روشنی از فعالیت‌هایی که ساکنان جزیره‌العرب برای به وجود آوردن دولت‌هایی که دارای پایه و نظام سیاسی همچنین تمدن‌ها و نظامی که در این دولت‌ها و یا در قبیله‌های عرب پیش از اسلام به وجود آمد، دست یافت. همچنین از سوی دیگر با مطالعه این بخش‌ها می‌توان بر آثار تمدن و نظام در سیر تاریخ جزیره‌العرب، به ویژه چگونگی وضعیت آنان هنگام ظهور اسلام که دارای تأثیر به سزایی نه تنها در تاریخ جزیره‌العرب و در عقاید و نظم ما داشته بلکه در تاریخ انسانیت به شکل عموم دارد، دست یافت.

در زبان عربی و زبان‌های یگانه تعداد نه چندان اندکی تحقیق در تاریخ جزیره پیش از اسلام و پس از آن منتشر شده است که این بحث‌ها هر یک از نظر پیشینه و قدمت و نیز گستردگی معلومات و داده‌های آن با یکدیگر دارای تفاوت‌ها و اختلافاتی است. برخی از آن‌ها کتاب‌های عمومی قدیمی مانند بلوغ الأرب نوشته آلوسی و تاریخ العرب قبل الاسلام نوشته جرجی زیدان بوده و برخی دیگر کتاب‌های پرمحتوایی همچون: المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام نوشته جوادعلی، و یا نوشتارهای کوتاه و مختصری همچون: تاریخ العرب نوشته فیلیپ حتی و تاریخ

عرب کهن در آستانه بعثت

الشعوب الاسلاميه اثر بروکلمان، و تاريخ العرب قبل الاسلام نوشته مبروک نافع است. همچنین به بررسی های گسترده دیگری از برخی قسمت های متمدن آن دوران مانند: فجر الاسلام نوشته احمد امین، و حياة العربيه في الشعر الجاهلي، والمرأة العربيه نوشته محمد احمد حوفی، و النظم الاجتماعيه والسياسيه عند الساميين نوشته محمد محمود جمعه، و الاساطير العربيه قبل الاسلام نوشته محمد عبدالمعیدخان، والحيره نوشته يوسف غنیمه، و آل غسان نوشته نولدکه و مطالعه و بررسی هر یک از نیدلمان از میسان و فزاد سفر از حضر می توان اشاره کرد.

باید یادآور شد که: بررسی های گسترده ای نیز درباره برخی از این دولت ها به زبان های اروپایی و به تعداد نه چندان اندک صورت گرفته است، اما برخی از این بررسی ها قدیمی و برخی دیگر کم محتوا و بعضی گسترده و یا بسیار فشرده است. بنابراین در این زمینه کوشش کردم بخشی هماهنگ و سازگار را ارائه کنم که دانشجو و تحصیل کرده - بدون آن که تخصصی در این موضوع داشته باشد، - بتواند از تاریخ جزیره العرب برداشت نیکو و پسندیده ای را داشته باشد.

در این زمینه تا آن جا که منابع اجازه می داد، بر بخش های متمدن و شهرنشین و زندگی اجتماعی و اقتصادی و مذهبی آنان تأکید کرده ام، اما نسبت به بخش های سیاسی، تا آن جا که افق هر یک از آن دولت ها از نظر امتداد زمانی و مکانی اجازه می داد، بدون آن که بررسی های فرعی و یا گمراه کننده ای را عنوان کنم، مورد تحقیق و بررسی قرار دادم؛ زیرا هنگامی که دولتی سقوط می کند این بدان معنا نیست که ملت آن نیز نابود شده و یا تمدن آن نیز از میان می رود، از این رو کوشش کردم آثار تمدن هر دولت و دستاوردهای پس از آن را نیز مورد بررسی قرار دهم تا در این زمینه نکات روشن و شفاف این استمرار تاریخی و پیشرفت را آشکار ساخته به طوری که راه گشای ریشه ها و پایه های بسیاری از اندیشه ها و فرهنگ ها و نظم و مؤسسات ما که از آن ریشه گرفته است باشد.

لازم به یادآوری است که بدون شک نمی توانیم شرایط دقیق هر یک از بخش های گوناگون این تمدن ها و یا چگونگی پیشرفت و گام برداشتن آن ها را به نظر شما برسانیم، زیرا اطلاعات و دانسته های ما همچنان کافی و گسترده بر آن دوران نیست. در این زمینه دانسته های خوب و محدودی را از یمن و برخی از دولت های کهن شمالی و نیز از وضعیت عرب در حجاز و بعضی از سرزمین های نجد و بحرین هنگام ظهور اسلام را در دست داریم، لیکن به نظر می رسد که در تاریخ دیگر مناطق با جهل و نادانی رویه رو باشیم.

اساس و پایه های اسلام و چگونگی دعوت اسلامی و انتشار آن را با توجه به اهمیت گسترده و فراوان آن که در هستی وجود ما و در تاریخ جهان ریشه دارد، مورد بحث و بررسی قرار دادم. به طوری که در بخش دوم از این قسمت به شرحی از چگونگی شرایط و احوال آن زمان به هنگام

ظهور اسلام پرداخته و پایه‌هایی را که اسلام بر آن تأکید کرده و یا در محو و نابود کردن آن کوشش نمود، که در سیر و پیشرفت آن تأثیر به‌سزایی داشت، پرداختم. به همین مناسبت این بررسی را از دین جاهلی جدا ساختم. در بررسی خود نسبت به اسلام سعی کردم پیشرفت‌های گام‌به‌گام زمانی آن را از هنگام آغاز، مورد بررسی و تحلیل قرار داده و تاریخ آغاز و پیشرفت و گسترش عقیده اسلام را بدون آن‌که در زمینه این عقیده، تحلیل و سخنی گویم، به رشته تحریر درآورم؛ زیرا موضوع بررسی ما تاریخ است نه تفکرات اعتقادی. پایه و اساس دیدگاهم را در این زمینه قرآن کریم قرار داده‌ام زیرا آن کتابی گرانسنگ و گسترده است که اساس و چارچوب دین را ترسیم کرده و حدود مرزهای آن را آشکار می‌سازد.

کوشش کردم که بر اساس پایه درک خود از آیات، بدون در نظر گرفتن تفسیر و تأویل‌هایی که علما و اندیشمندان مسلمان معاصر از آن‌ها به‌عمل آورده‌اند، پرده از معنای آن‌ها بردارم. کوشش کردم آن‌گونه بدان شکل دهم که به اعتقاد خویش، منابع، آن‌ها را برای آن دوران به تصویر کشیده‌اند.

سپس بررسی آن و کوشش برای روشن ساختن چگونگی ارتباط میان آن‌ها و رخدادها و گروه‌ها و مؤسسات دیگر، با در نظر داشتن این‌که گاه برخی از این شکل‌ها و تصویرها با آنچه مردم آن‌ها را به قلم آورده و بدان اعتقاد یافته‌اند، مغایرت دارد که این مطلب به‌سستی و ضعف منابع باز می‌گردد که در این حال ما بدون آن‌که پیشینه ذهنی خاصی از آن داشته و به دفاع و یا انکار آن برآیم، راه صواب آن را اختیار کردم.

محدودیت کتاب و حجم آن مرا بر آن داشت که روش اختصار را بر آن‌چه به اعتقادم درستی آن و یا نزدیکی‌اش به راه درست است را برگزینم، که در این مورد از عنوان کردن کارها و یا نظریات و رخدادهایی که - اعتقاد داشتم، زمینه معلومات و دانسته‌های عمومی ما و نیز چگونگی تفکر ما در سیر منطق آن رخدادها - درستی آن را تأیید نمی‌کند، صرف‌نظر کنم. بر این اساس از بحث درباره «عرب بانده»^{*} خودداری کردم، زیرا اطلاعات و دانسته‌های ما از آنان دقیق نبوده و قابل اعتماد نیست. همچنین کار خویش را به توضیح و بررسی محدود کرده و از دادن هرگونه حکم و داوری بر خوبی و یا زشتی هر حادثه و یا مؤسسه و گروهی خودداری کردم؛ همچنان‌که از حمله به هر مؤسسه و یا پشتیبانی از آن دوری گزیدم. در نوشتن منابع از دو راه مختلف پیروی کرده‌ام:

* نام اقوامی از عرب‌هاست که در دوران‌های تاریخی کهن می‌زیسته‌اند، و بعدها منقرض شده و از میان رفته‌اند - م.

نخست هنگام بحث و بررسی دولت‌های عرب کهن به استثنای مکه و دولت مناذره، و دیگری در سایر فصل‌های کتاب. بدین ترتیب که هنگام بررسی و بحث دولت‌های عرب کهن تنها به آوردن نام منابع اساسی در آغاز پاورقی هر فصل که بدان تکیه و اعتماد داشتم بسنده کردم، اما در سایر قسمت‌های کتاب، منبع هر خبر یا حادثه و یا دیدگاه را در پاورقی همان صفحه متذکر شده‌ام. این تفاوت به میزان دانسته‌ها و اطلاعات ما از دولت‌های کهن همچون یمن و یثرا و تدمر و میسان و حضر باز می‌گردد، زیرا برخی از این اطلاعات به‌دست آمده نخست از کاوش‌گری‌ها در آثار به‌جای مانده از آنان بوده و دیگری از اشارات و نوشته‌های نویسندگان یثرا و روم باستان. لازم به یادآوری است که هر یک از آن‌ها از سوی برخی از نویسندگان معاصر، مورد بررسی قرار گرفته و آن‌ها را به درجه‌ای از شایستگی و کمال رسانیده‌اند.

اما گفتار درباره هر یک از دولت‌های غسانیان و کندیان و مناذره با توجه به منابع اساسی اطلاعاتی و خبری است که در کتاب‌ها و نوشته‌های عربی بوده، در عین حال نوشتار ما با اعتماد و تکیه بر منابع سریانی صورت گرفته؛ زیرا در هر یک از بررسی‌های آن‌ها یکی از تاریخ‌نگاران معاصر به تحقیق و پژوهش کافی پرداخته است. بنابراین ضرورتی بر اضافه و یا تغییر پژوهش آنان در حال حاضر ندیدم و تنها به اشاره به سرفصل‌های مهم و اساسی نوین آن‌ها در پاورقی آغاز هر فصل، اکتفا کردم.

اما نسبت به بخش‌های ویژه درباره مکه و زندگی بدوی و نظم آنان: نخست نوشتار ما بر اساس اعتماد بر کتاب‌های تاریخی و ادبی عرب است. بر این اساس به منبع خبر هر یک از آن‌ها اشاره شده است. تنها استثنای آن در برخی موارد است که در این زمینه نویسندگان معاصر تحقیق و بررسی خود را به‌صورت گسترده از یکدیگر جدا ساخته‌اند، بنابراین بدون آن‌که از تمامی منابع مورد اعتماد آنان نامی آورم تنها به بحث‌های آنان اشاره کرده‌ام. آرزو دارم که در این کتاب مواردی از استفاده برای افرادی که به این بخش از تاریخ اهمیت می‌دهند، وجود داشته و از آن بهره‌مند شوند.

برای این‌جانب دشوار به‌نظر می‌رسد که نام افرادی که برای تهیه این کتاب یاری‌ام کرده‌اند، - چه افرادی در وزارت آموزش و پرورش و یا دانشجویانم - را ذکر کنم، بنابراین از همه آنان سپاسگزارم و نیز قدردان یاری‌هایشان هستم.

صالح احمد الملی